

Кухарчук І. О.

Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка

ФУНКЦІОНУВАННЯ ПАРЦЕЛЬОВАНИХ КОНСТРУКЦІЙ У «ЩОДЕННИКУ» О. ДОВЖЕНКА

У статті розглянуто теоретичні аспекти явища парцеляції як синтаксичного прийому організації тексту. Акцентовано увагу на тому, що парцеляція – багатоаспектне явище, що вивчається в лексико-семантичній, граматичній, структурній, комунікативній, функціональній, стилістичній, психолінгвістичній, інтонаційній, пунктуаційній, лінгвокультурологічній, текстовій та інших площинах. У граматичній літературі парцеляцію характеризують як явище експресивного синтаксису, що активно функціонує в різних стилях мови.

Аналіз щоденникових записів О. Довженка засвідчує, що парцеляція є однією з визначальних ознак індивідуально-авторської манери письменника. Автор документального твору виносить за межі речення як головні, так і другорядні члени речення, або частини складних синтаксичних конструкцій із різними типами семантико-синтаксичних відношень. Причина такого широкого поширення парцельованих конструкцій зумовлена жанром твору: у щоденниковому дискурсі автор не лише фіксує факти, події та явища дійсності, але й дає емоційну оцінку того, що повідомляється.

З'ясовано, що в межах простого речення більшою продуктивністю характеризуються парцельовані присудки, означення, додатки, які є засобом ритмізації твору, надають повідомленню інформаційної навантаженості, передають авторське ставлення до зображуваного.

Особливістю індивідуального експресивного синтаксису О. Довженка є парцельовані складносурядні і складнопідрядні речення, які полегшують сприймання тексту, акцентують на найголовнішому, відображають настрій автора твору.

Отже, у щоденниковому дискурсі О. Довженка парцеляція є функційно навантаженим засобом експресивного синтаксису, що відзначається виразністю, структурною варіативністю, яскравістю й переконливістю створюваних письменником образів. За допомогою парцеляції посилюється зміст присудкованого компонента, чим досягається потужніший зображально-виражальний ефект й експресивність мовлення.

Ключові слова: парцеляція, парцелят, експресивний синтаксис, синтаксична конструкція, просте речення, складне речення, головні та другорядні члени речення, функція.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки значно активізувалися дослідження парцеляції як синтаксичного прийому організації тексту. Це пов'язано, з одного боку, із використанням у текстах різних жанрів елементів розмовного синтаксису, а з іншого – з антропоцентричною парадигмою дослідження мови, у якій мовні явища вивчаються в єдності з феноменом людини, її свідомістю й мисленням, культурним і духовним життям. До того ж детальний опис парцеляції допомагає більш вичерпно проаналізувати роль цього явища у формуванні художнього дискурсу. Дослідження парцеляції у структурі тексту з урахуванням структурно-семантичного й лінгво-текстологічного аспектів дозволяє ґрунтовно описати та проаналізувати сутність і функціональне призначення парцельованих конструкцій, їхню роль у процесі текстотворення, вираженні емоційного стану й інтенцій комунікантів.

Лінгвісти звертаються до різних жанрів дискурсу, у яких парцеляція є більш поширеною, передусім до текстів художнього і публіцистичного стилів. Варто зазначити, що щоденник як мемуарний жанр є одним із найактуальніших джерел для вивчення закономірностей функціонування парцеляції, оскільки має значний потенціал щодо вираження різних емоційних станів і оцінно-модальних значень, «занурює потенційного реципієнта або в інтимно-особистий простір автора, або в культурний, соціально-політичний контекст доби» [8, с. 9]. Щоденнику притаманна експресивна й емоційно-оцінна тональність, одним із засобів вираження якої є парцеляція.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Парцеляцію як засіб експресивного синтаксису досліджували Ш. Баллі, В. Виноградов, О. Пешковський, О. Реформатський, Л. Щерба, Р. Якобсон та ін. Серед сучасних лінгвістів осо-

бливе місце відведено парцеляції у працях російських лінгвістів Ю. Ваннікова, О. Єфремова, О. Іванчикової, Т. Сербіної, О. Сковороднікова й ін. Проблемі мовленнєвого членування речення присвячені наукові розвідки українських мовознавців К. Городенської, П. Дудика, С. Єрмоленко, А. Загнітка, П. Коструби й ін.

Попри значну кількість публікацій з означеної проблематики, залишаються далекими від остаточного розв'язання питання функціонування парцеляції в текстах різних жанрів, потребують ґрунтовного дослідження функціональні можливості парцельованих структур у щоденниковому дискурсі з урахування екстралінгвістичних, прагматичних, когнітивних та інших чинників. З огляду на це синтаксичні засоби вираження експресивності, зокрема парцеляція, у сучасному мовознавстві є перспективним предметом окремого дослідження.

Постановка завдання. Мета статті – здійснити аналіз парцельованих конструкцій у щоденниковому дискурсі О. Довженка з урахуванням їхньої структури, семантики й текстоутворювальних можливостей.

Виклад основного матеріалу. У лінгвістиці існує поняття «експресивний синтаксис», до якого належать деякі стилістичні прийоми побудови тексту, мовні перетворення структур, а саме: інверсія, парцеляція, еліпсис тощо. Означені синтаксичні явища об'єднують у поняття «експресивні конструкції» автори багатьох лінгвістичних праць з експресивного синтаксису, функціональної стилістики, граматики тексту тощо. Мовознавець Н. Гуйванок до експресивного синтаксису відносить «різноманітні синтаксичні побудови, які передають певну інформацію адресату і водночас привертають його увагу, максимально акцентуючи на важливості інформації» [3, с. 272].

Засіб експресивного членування, що підвищує суб'єктивну інформативність речень, відомий ще із XIX ст. і в сучасній лінгвістиці дістав назву «парцеляція». Парцеляція – це поділ на парцеляти, тобто членування речення на частини відповідно до інтонування. Терміни *parcelatio* (з лат. – «поділ, членування») і *parcelle* (із фр. – «префікс») є багатозначними.

Проблема парцеляції неодноразово обговорювалася в закордонній і вітчизняній лінгвістиці, що засвідчує актуальність, важливість і нерозв'язаність проблеми. До сьогодні відсутня єдність у визначенні сутності цього явища. Парцеляція – багатоаспектне явище, що вивчається в лексико-семантичній, граматичній, структурній,

комунікативній, функціональній, стилістичній, психолінгвістичній, інтонаційній, пунктуаційній, лінгвокультурологічній, текстовій та інших площинах.

Термін «парцеляція» був уперше використаний О. Єфремовим у науковій праці «Язык Н. Г. Чернышевского» [5]. Автор звернув увагу на прийом, що розмежує синтаксичну конструкцію на кілька частин, які створюють еквіваленти, виражені самостійними реченнями. На його переконання, деформація, що зумовлена новим пунктуаційним оформленням, часто порушує загальні правила. В. Белошарова інтерпретує парцеляцію як «розрив єдиної структури складного речення на дві або кілька комунікативних одиниць» [1, с. 160–162]. Заслужують на увагу міркування Ю. Ваннікова про парцеляцію як «спосіб членування єдиної синтаксичної структури (речення), у якому ця структура втілюється не в одній, а в декількох одиницях. Парцеляція є синтаксичним процесом широкого охоплення. Парцельоватися можуть речення будь-якої граматичної структури» [2, с. 10].

Н. Плющ приділила увагу парцеляції на рівні інтонаційної будови. Порівнявши інтонаційне вираження парцельованих конструкцій і співвідносних із ними непарцельованих, дослідниця вказує на «видільну», або членувальну роль інтонації, оскільки саме завдяки інтонації синтаксично єдина структура розпадається на два відрізки, а з іншого боку, саме в інтонації відбивається і смислова залежність між цими відрізкамі [7, с. 70–71].

Слушні висновки робить А. Загнітко, зауважуючи, що парцеляція постає похідною від ситуативно-прагматичних завдань, належить до поверхневих процесів синтаксису, які посилюють значущість окремих частин речення, а глибинна сутність реченнєвої структури є системно відтворюваною [6, с. 463–466]. Це дає змогу лінгвістові тлумачити парцеляцію як проміжну структуру між мовою і мовленням.

Аналіз щоденникових записів О. Довженка засвідчує, що парцеляція як явище експресивного синтаксису є однією з визначальних ознак індивідуально-авторської манери письменника. Автор документального твору виносить за межі речення як головні, так і другорядні члени речення, або частини складних синтаксичних конструкцій із різними типами семантико-синтаксичних відношень. Мабуть, причина такого поширення парцельованих конструкцій зумовлена жанром твору – у щоденниковому дискурсі автор не лише фіксує факти, події та явища дійсності, але й дає емоційну

оцінку того, що повідомляється. Отже, у щоденникових записах реалізуються не лише інформативні, але й спонукальні, емоційно-оцінні компоненти. Постійна орієнтація автора щоденника на оцінку фактів, подій і явищ дійсності зумовлює вживання парцеляції, яка дозволяє оптимізувати раціонально-оцінний і емоційний потенціал, організувати спілкування так, щоб привернути й утримати увагу читача, спонукати його до реакції на зміст висловлювання. Все це засвідчує авторське прагнення ввести читача до світу мови зовсім іншого жанру – мемуарної літератури, покликано впливати не лише на інтелектуальну, а й на емоційно-вольову сферу реципієнта.

У «Щоденнику» за розчленування простих речень поширеним парцелятом є присудок. Наприклад: *Тату наш молодий, заріже нас німець. Вип'є нашу дитячу кров, висмокче, собі вицідить. Заморить нас вошами та голодом* [4, с. 14]; *Німці тримаються на всіх фронтах і йдуть у наступ. Забрали Тобрук. Душать Севастополь* [4, с. 106]. Парцельовані присудки підвищують комунікативний динамізм тексту, акцентують увагу на дії, процесі.

Підмет як парцелят значно рідше використовується автором документального твору. Наприклад: *Смуток оволодіває моєю душею. І тривога* [4, с. 260]; *Прощальні пісні <...> Розлука – се наша мачуха* [4, с. 269]; *Сила була. Сила буяла в Оверку. І гордість, як у царя* [4, с. 280]. Парцельовані підмети створюють відповідне емоційне тло, передають авторське ставлення до зображуваного.

Характерним для мовостилі О. Довженка є парцелювання означень, за допомогою яких автор описує роки Другої світової війни, створює детальний образ чи психологічний портрет персонажів твору. Наприклад: *Мине ще рік війни. Найстрашніший, найкривавіший і голодний* [4, с. 141]. У фрагментах аналізованого твору (*Горбаті німецькі солдати. Криві, тонкі, як глисти* [4, с. 9]; *Німці вибирають кращих дівчат. Кращих, розумніших, привітніших. Не горбатих же й не репаніх* [4, с. 76]) парцеляція означень виконує характеризувальну функцію й відтворює емоційно-почуттєвий світ автора. Парцельовані означення найчастіше розміщені після означуваного слова, що надає висловленню емоційно-експресивного забарвлення.

Більшою продуктивністю характеризуються парцельовані додатки, які є засобом ритмізації твору, надають повідомленню інформаційної навантаженості: *Вічна слава вам, тітко Явдохо. І вашому імені, і красі вашій* [4, с. 35];

Написати статтю про українську культуру. І культуру фашистських прихвоснів [4, с. 35]. Здебільшого парцельовані додатки виражено іменниками, займенниками й субстантивованими словами. Наприклад: *Написати обов'язково про невільників, про продаж, про работоргівлю слов'янами. Про сучасну трагедію українського народу* [4, с. 94]; *Розмова партизанів про війну і про життя. Про майбутнє* [4, с. 30]. Найбільш поширені моделі з непрямыми прийменниковими додатками (*Повернувся до хати, а хати нема. Ні хатини, ні батька, ні матері, нікого* [4, с. 36]).

У щоденникових записах О. Довженка менш вживаними, проте емоційно виразними, є парцельовані обставини. Автор твору вживає їх із метою уточнення, інтонаційно-сміслового навантаження. Парцельовані обставини найчастіше виражаються прислівниками, прийменниково-іменниковими словосполученнями чи дієприслівниковими зворотами. Наприклад: *Як важко болить серце. День і ніч, невпинно, неблаганно* [4, с. 306]; *Учора й сьогодні я одержав багато привітальних телеграм. З Москви, звичайно, не з убогого Києва* [4, с. 348]; *Кинув його туди полковий Б., як на зло. Не розвідавши, не порадившись, не спитавши* [4, с. 84]. Завдяки парцельованим обставинам читач сприймає як висновкові й концептуально вагомі судження автора.

Особливістю індивідуального експресивного синтаксису О. Довженка є парцельовані складнопідрядні речення. Показовими є парцельовані частини з такими відношеннями: **атрибутивними** (*Найменше б я хотів дожити до такого моменту, коли після, хоча і нелюдськи тяжкої, але переможної війни кожна наша ганчірка перетворилася б у священну реліквію. Коли кожен дурень і бюрократ, не дивлячись на якого народ переможе фашистів, заявить, що перемога сталася саме завдяки йому, що кріпив оборону, коли дурень стане священним і недоторканим, не підлягатиме критиці. Коли від мистецтва дурень зажадає панегірика і стане жити нудно і тоскно <...>* [4, с. 89]); **з'ясувальними** (*Слава тобі, Боже, і спасибі тобі, що дарував мені так багато вже літ. Що не загинув я десь вже сто разів, маючи на це безліч різних підстав. А живу і здібний це творити* [4, с. 140]); **умови** (*Я працював би день і ніч хоч сто років і ніколи б не знав ні втоми, ні нудьги, і ніколи б не надокучала мені робота. Коли б не серце, вимучене й знесилене од болю* [4, с. 161]); **мети** (*Піднеси мій дух до високості прощення всіх отут на чужині. Щоб не впа я у відчай, щоб не прокляв нікого, ні за що, щоб до самої своєї смерті проніс ніжню*

палку любов до найдорожчої в світі моєї батьківщини, до народу [4, с. 215]); **причини** (*Треба її писати правдиво, тобто емоційно. Адже це розмова про життя над могилою, перед дулами гармат* [4, с. 48]); **допусту** (*Це важка розплата за нищення кадрів 37-го року. Хоча кадри були оточені зрадою* [4, с. 91]; *Я хочу жити на Вкраїні. Що б не було зі мною* [4, с. 334]); **наслідку** (*Ця ганьба уже повторюється. Через що так багато людей повтікало з німцями* [4, с. 149]); **порівняння** (*Воює все людство. Ніби земна куля влетіла в якусь криваву божевільну туманність* [4, с. 21]).

У щоденникових записах парцеляції зазначають складносурядні речення. Найчастіше розчленовуються частини із протиставними відношеннями за допомогою сполучників сурядності *а, але, та (але), проте, зате, однак*. Наприклад: *Ми вічні парубки. А Україна наша вічна вдова* [4, с. 122]; *На героїство не всякий здібний. Але всяка куховарка мусить уміти керувати державою* [4, с. 227]; *Деякі начальники прославились на фронті боротьби з людською неподібністю. Проте й саме громадянство теж не дримало, аби вдовольнити інтерес керівника і тим самим свій інтерес* [4, с. 226]; *Йому не повірили, посадили, допитали і погубили оту решту. Затє пильність була проявлена* [4, с. 106].

Автор «Щоденника» розчленовує рівноправні складносурядні частини за допомогою єднального сполучника *і*, що функціонально наближений до підсилювальної частки: *Ми, очищені власними жертвами, оточимо тебе увагою і любов'ю. І світ увесь дивитиметься на тебе і преклониться перед тобою, мученице наша і наша краса* [4, с. 33]; *Мене ніби тягне вже в небуття. І я вмру, нездійснений в найголовнішому – у книзі, що її хотів би zostавити народу, одну-єдину книгу* [4, с. 263]. Парцельовані складносурядні речення полегшують сприймання, акцентують на найголовнішому, відображають настрій автора твору.

Менш продуктивною є модель парцелятивів із розділовими відношеннями, що поєднані сполучниками *або, чи*, завдяки чому маємо виразне зіставлення чи протиставлення інформації, поданої в парцельованій частині: *Мені однаково уже, коли і що і хто про мене скаже. Чи буде жити моє ім'я, творця українського кіно, чи ні. Мені байдуже. Чи буду я і далі в перших лавах, чи вмру у безвісті, чи розлечусь від бомби десь отут – мені однаково* [4, с. 120]. Розчленування складносурядного речення зумовлене лише психологічно, щоб відтворити в парцеляті емоційний стан, відчуття чи переживання автора.

Парцельовання безсполучникових складних речень трапляється рідше. Наявність парцеляції встановлюється лише через структурно-семантичну взаємозумовленість частин: *Я відчуваю і знаю тепер одне. Ми живемо на початку епохи загибелі цивілізації, принаймні європейської* [4, с. 249].

Серед парцельованих складних безсполучникових речень з однотипними частинами продуктивна модель, у якій розчленування відбувається на межі не лише безсполучникових зв'язків, а й однорідних у простому реченні: *Командир примовк. Потім він підвів голову і подивився на захід* [4, с. 123].

Складні безсполучникові речення з різнотипними частинами представлені розчленованими синтаксичними конструкціями із причиновими, умовними, пояснювальними відношеннями. Такі парцеляти беруть участь у вторинній семантизації, оскільки вони виносяться за межі базового речення з метою розвинути значення першої реми: *Я був потім у ньому на другий день і нічого не знайшов у своїй квартирі і не впізнав її. Вона була пограбована вицент* [4, с. 179]; *Сьогодні мені снився страшний сон. Неначе в мене були одрубані обидві руки по самі лікті* [4, с. 272].

У «Щоденнику» парцеляція є особливим стилістичним прийомом, що дозволяє виділити головне, посилити смислові й експресивні відтінки значень, досягти економії мовних засобів шляхом компресії одиниць плану вираження. Використання парцельованих конструкцій забезпечує семантичне виділення елемента тексту, тобто парцеляція стає засобом передачі прихованої авторської, індивідуалізованої інформації. Наприклад: *Слава тобі, Боже, і спасибі тобі, що дарував мені так багато вже літ. Що не загинув я десь вже сто разів, маючи на це безліч різних підстав. А живу і здібний ще творити* [4, с. 140].

У мовистилі О. Довженка парцеляція спрямована на смислове поглиблення змісту базової структури й експресивне виділення інформації, яку автор вважає стрижневою: *Я пригадав, як ішли вони, як проносився цей ураган по Європі, як падали держави, культури, нації. Як повергалась Європа в безодню безправ'я, виродження і жалюгідного животіння* [4, с. 79]; *Все йде, все минає. А невмирання наше довге українське, чи ж є воно життя, чи тільки кволе жалюгідне існування* [4, с. 119].

У щоденникових записах О. Довженка фіксуємо значну кількість парцельованих конструкцій, уживаних для опису, актуалізації окремих образів, деталей,

рис характеру; зображення обставин дії: *Ми вертаємося до хати. Вона була – цариця хат. Біла, велика і простора, з великою стріхою зеленого оксамиту* [4, с. 303]; *Солома у них в голові. Солом'яне серце і блудлива холодна душа* [4, с. 337].

Парцельовані конструкції є ефективним засобом вияву емоцій, переживань, відчуттів автора щодо зображуваного, тобто вони виконують емотивну функцію. Наприклад: *Мати – це щось інше. Це любов, і радість, і продовження роду* [4, с. 96]; *Прибила мене недоля народу. А знищила мене ненависть людська і жорстокість* [4, с. 236].

Використані О. Довженком парцельовані конструкції конкретизують зміст базової частини вислову: *Написати статтю про українську жінку. Про жінку, про матір, про сестру. Про нашу Ярославну, що плаче рано на зорі за нами. Про Катерину, що плакала з Ярославною, про нашу геніальну українську хазяйку, про господиню України. Про шлях її великий і тернистий <...>* [4, с. 33]; *В майбутньому люде прийдуть до Нього. Не до попа, звичайно, не до приходу. До божественного в собі. До прекрасного. До безсмертного* [4, с. 270].

За допомогою парцеляції створюється ефект невимушеності, спонтанності спілкування: *А бачив навколо себе дрібноту душевну й розумову. І ні на гріш смаку навколо* [4, с. 287]; *Жінка запрошує до хати. Відчиняє двері – вибух, двері були заміновані. Чи скриня, чи вікно* [4, с. 13].

У щоденникових записах О. Довженка фіксуємо значну кількість парцельованих конструкцій, ужи-

ваних для вираження підсумку, висновку: *Кров і страждання. Смерть і героїство. Відчай і надія. І все в небачених масштабах* [4, с. 32]; *Загинули ні за що тисячі людей, тисячі машин покалічено, попалено. І все через одного дурня* [4, с. 132].

Парцельовані конструкції слугують засобом вираження авторського ставлення до зображуваного. Наприклад: *Зараз будем горіти. Умрем. Але перемога буде за нами* [4, с. 117]; *Я поклонився їм, вдячний за увагу і пошану. Проте мені було дуже сумно* [4, с. 275].

За допомогою парцеляції в щоденникових записах виявляється прихована іронія автора, наприклад: *Що й говорити, скупенька наша мачуха історія. І непривітненька* [4, с. 76]; *Як гарно, що люде дурні і що в них така коротка пам'ять. Хоча, з другого боку, вони й розумні. Бо се ж вони придумали приказку: переможців не судять* [4, с. 224].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, у щоденниковому дискурсі О. Довженка парцеляція є функційно навантаженим засобом експресивного синтаксису, що відзначається виразністю, структурною варіативністю, яскравістю й переконливістю створюваних письменником образів. За допомогою парцеляції посилюється зміст приєднуваного компонента, чим досягається потужніший зображально-виражальний ефект й експресивність мовлення.

Перспективи подальших наукових досліджень убачаємо в аналізі інших стилістичних прийомів у щоденникових записах О. Довженка.

Список літератури:

1. Белошапкова В. Современный русский язык. Синтаксис. Москва, 1977. 248 с.
2. Ванников Ю. Синтаксис речи и синтаксические особенности русской речи. Москва : Русский язык, 1978. 23 с.
3. Гуйванюк Н. Експресивний синтаксис: досягнення і проблеми. *Актуальні проблеми синтаксису* : матеріали Міжнародної наукової конференції. Чернівці : Рута, 2006. С. 267–275.
4. Довженко О. Сторінки Щоденника (1941–1956). Київ : Вид-во гуманіт. л-ри, 2004. 384 с.
5. Ефремов А. Язык Н. Г. Чернышевского. Саратов : Изд-во СГУ, 1951. 380 с.
6. Загнітко А. Теоретична граматики української мови: синтаксис. Донецьк : ДонНУ, 2001. 662 с.
7. Плющ Н. Парцеляція як засіб експресивного синтаксису. *Українська мова і література в школі*. 1981. № 1. С. 68–71.
8. Степаненко М., Дейна Л. Суб'єктивна та об'єктивна оцінка в українському щоденниковому дискурсі: монографія. Полтава : Дивосвіт, 2018. 268 с.

Kukharchuk I. O. PARCELLING CONSTRUCTIONS FUNCTIONING IN O. DOVZHENKO'S "DIARY"

The article deals with theoretical aspects of the parcelling phenomenon as a syntactic text organization. Emphasis is placed on the fact that parcelling is a multidimensional phenomenon studied in lexical-semantic, grammatical, structural, communicative, functional, stylistic, psycholinguistic, intonational, punctuation, linguocultural, textual and other areas. In grammar literature, parcelling is characterized as an expressive syntax phenomenon that functions actively in different language styles.

Analysis of O. Dovzhenko's diary notes testifies that parcelling is one of the defining features of the individual author's write manner. The documentary author writes the principal and secondary parts outside the sentence, or parts of complex syntactic constructions with different types of semantic-syntactic relations. The reason for such wide parcelling constructions distribution is determined by the genre of the work: in a diary discourse the author not only captures facts, events and phenomena of reality, but also gives an emotional assessment of what is reported.

It was found out that within the simple sentence, parcelling predicates, attributives, applications, which are means of text rhythmizing, provide a message of informational congestion, transmit the author's attitude to the depicted are characterized by higher productivity.

The peculiarity of O. Dovzhenko's individual expressive syntax is parcelling complicated and complex sentences, which facilitate the text perception, emphasize the most important, reflect the author's mood.

So, in O. Dovzhenko's diary discourse, parcelling is a functionally loaded means of expressive syntax, marked by expressiveness, structural variability, brightness and persuasiveness of images created by the writer. With the help of parcelling, the content of the attached component is increased, which more powerful image-expressive effect and expressiveness of speech is achieved.

Key words: *parcelling, parceller, expressive syntax, syntactic construction, simple sentence, complex sentences, principal and secondary parts of sentence, function.*